

УДК 316:378

І.В. ШАПОШНИКОВА

ПРОБЛЕМИ МАСОВИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**Шапошникова Ірина Василівна** – к.філ.н., декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету

У статті висвітлено результати проведеного дослідження проблем системи вищої освіти в умовах сьогодення, виділені і охарактеризовані підсистеми вищої освіти. У роботі досліджено соціокультурні особливості студентів різних типів вищих навчальних закладів, визначено специфіку соціокультурного простору ВНЗ масового типу, обґрунтовано необхідність формування студентського стилю життя в умовах ВНЗ.

Ключові слова: освіта, студентська молодь, вищі навчальні заклади, стиль життя, культурне середовище, стратифікація освіти.

В статье освещены результаты проведенного исследования проблем системы высшего образования в условиях нынешнего времени. Автором выделены и охарактеризованы подсистемы высшего образования. Исследованы социокультурные особенности студентов разных типов высших учебных заведений. Определена специфика социокультурного пространства ВУЗА массового типа. Обоснована необходимость формирования в условиях ВУЗА студенческого стиля жизни.

Ключевые слова: образование, студенческая молодежь, высшие учебные заведения, стиль жизни, культурная среда, стратификация образования.

In the article the author in the article lights up the results of the conducted higher education's system's problems in terms of present time. The author emits and describes subsystems of higher education. In the article investigational sociocultural features of students of different types of higher educational establishments are analyzed. Certain specific of sociocultural space of mass type's higher educational establishments, is determined the necessity of forming student's lifestyle in terms of the university is justified.

Keywords: education, student young people, higher educational establishments, lifestyle, cultural environment, stratification of education.

© І.В. Шапошникова, 2012

Постановка проблеми. В умовах зростання потреби соціально-економічних систем у висококваліфікованих фахівцях, знання яких потребує вдосконалення впродовж усього життя, у поєднанні із іншими загальними проблемами глобалізації та специфічними їх проєкціями на розвиток вищої освіти, існує певна загроза щодо перетворення університетів із центрів науки на конвеєри підготовки дипломованих різночинців. Одним із факторів створення такої ситуації може бути збільшення чисельності студентів університетів, масовизація вищої освіти, що не забезпечується кадровими, фінансовими, матеріально-технічними ресурсами. Тому в сучасному соціологічному дискурсі спробуємо дати характеристику стану сучасної вищої освіти, розглянути проблеми масовизації системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціологічній площині проблематика соціології молоді та соціології освіти розглядалась у наукових роботах С.Н.Іконнікової, В.Т.Лісовського, В.А.Чупрова, Б.Ц.Урланіса. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили провідні українські соціологи: В.І.Астахова, В.Л.Арбеніна, В.С.Бакіров, Л.М.Завацька, Є.А.Подольська, О.Л.Скідін, Л.Г.Сокурянська, О.О.Якуба, С.В. Порев та інші [3, 4, 6, 7].

Постановка завдання. Розглянути проблему масовизації вищої освіти в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студентське середовище і соціальний інститут освіти в цілому виступають тим активним агентом соціалізації й ідентифікації, в якому опиняється молода людина в сучасному суспільстві.

Тобто ідентифікації, що формуються, інституа-

лізовані і виявляються через відповідність поведінки інституціональним вимогам і відповідну реакцію інститутів.

Таким чином, соціокультурна роль ВНЗ і селекція студентів визначають реалізацію функції системи вищої освіти, що зводиться не лише до когнітивної щодо передачі професійних знань, але й щодо створення простору для формування уніфікованого способу життя студентства (моностилу), важливими ознаками якого виступає орієнтація на професіоналізм, пізнавальну активність, творчий підхід до справи, активні соціальні практики.

Для сучасного ринку освітніх послуг характерні дві тенденції: наявність надмірної освіти і недостатній рівень підготовки фахівців. Саме вони і визначають життєві стратегії й моделі поведінки сучасного студентства. Аналіз мотивів здобуття професійної освіти свідчить про використання його в якості інструменту досягнення життєвого кредо тих, кого можна назвати «молодими перфекціоністами», котрі досягли успішної кар'єри і матеріального благополуччя.

Сучасний ринок праці в особі працедавців визначає для ВНЗ параметри не лише підготовки випускників у професійній галузі, але й комплексу особистих якостей. Нині наявність у працівника вищої освіти розглядається працедавцем як імперативна вимога для більшості робочих місць, окрім місць простої ручної праці. У той же час якщо використовується складне (дороге) устаткування, то навіть на робочі місця, котрі традиційно посідали робітники, нині працедавець бажає брати випускника вузу. Цей рівень підготовки розглядається як культурна

норма, що визначає поведінку працівника в процесі праці. На думку більшості працедавців, вища освіта визначає наступні якості працівника: дисциплінованість, старанність, комунікабельність, відповідальність, мотивованість (спрямованість на отримання результату), уміння і прагнення до засвоєння нових знань.

На робочі ж місця, де передбачена робота з клієнтами, працедавець вважає за краще ставити вище людей з вищою освітою, а відтак важливими характеристиками, за які «відповідає» вища освіта, стають: культура мовлення, уміння триматися, ввічливість, знання іноземних мов і навіть зовнішня привабливість фахівця. Спеціаліст вузького профілю у такому випадку є затребуваним тільки до робочих місць, де в діяльності передбачена перевага конкретних (вузьких) навичок (підготовка льотного складу, лікарів тощо), а також при підготовці кваліфікованих робітників.

Проведений аналіз засвідчив, що студенти ВНЗ масового типу по-іншому ставляться власне до періоду навчання і до ВНЗ: вони не розглядають можливості ВНЗ як потенціал для розширення і накопичення свого соціального і культурного капіталу. Тому в цій групі студентства не формується ідентичність з конкретним ВНЗ, не освоюються передбачувані майбутні професійні ролі, тобто не конструюється ідентичність з потенційною референтною соціально-професійною групою. Це означає, що ВНЗ не реалізує функцію вторинної соціалізації юнацтва, оскільки вона полягає, на думку вчених, у «...надбанні специфічного рольового знання, коли ролі безпосередньо або опосередковано пов'язані з розподілом праці» [1].

Масовизація системи освіти приводить до незаотребуваності підготовлених за фахом випускників на ринку праці, про що свідчать дані чисельності випускників, які отримали направлення на роботу (рис. 1).

Отримані дані свідчать, що в середньому лише 30% випускників ВНЗ отримують направлення на роботу і як наслідок - гарантоване місце роботи. Найнижчі показники спостерігаються в Тернопільській, Закарпатській та Волинській областях, а найвищі – м. Севастополь, Вінницькій, Дніпропетровській та Полтавській областях.

Соціокультурна особливість сучасного студентства полягає у наявності більш значних можливостей біографічного планування, ніж в інших груп молоді, або ухилення від заданих групових ідентичностей (зокрема, ідентичності із студентством або середнім прошарком в цілому). Студенти більшою мірою можуть вибудовувати «життєві програми», що включають кар'єрні плани в професійній діяльності, орієнтовані на особисту реалізацію в найрізноманітніших сферах життя; або, навпаки, впродовж періоду навчання зайняти пасивно-вичікувальну позицію або експериментувати з пошуком референтних груп в інших соціальних сферах життя (не пов'язаних ні з ВНЗ, ні з проектованою ВНЗ спеціальністю).

Експансія системи освіти розвивається разом із скороченням можливостей зайнятості, внаслідок чого відбувається зміщення розподілу соціальних шансів з сфери освіти в сферу зайнятості. На студентство як групу ці процеси накладають певний відбиток. У соціокультурному плані студентство стає групою, котра відтворює в суспільстві новий тип

нерівності, який виявляється не в традиційних колективних формах: його засновано на аскриптивних ознаках, що використовуються як критерії відбору у сфері зайнятості, котрі, здається, освіта повинна була б здолати. Сьогодні освіта не лише виконує свої колишні функції, але і стала засобом освоєння нових стилів. Як правило, отримання освіти не є показником підйому соціальними сходами, переходу на вищий ступінь, хоча і свідчить про певне індивідуальне досягнення і може служити запорукою подальших досягнень. На тлі того, що в сучасному світі процес визначення власної ідентичності стає досить складним для більшої частини населення, самоідентифікація студентів (як і пенсіонерів) залишається найбільш упевненою - студенти дають собі самооцінку, підкреслюючи необхідність навчання для побудови кар'єри і тимчасовість свого положення [2].

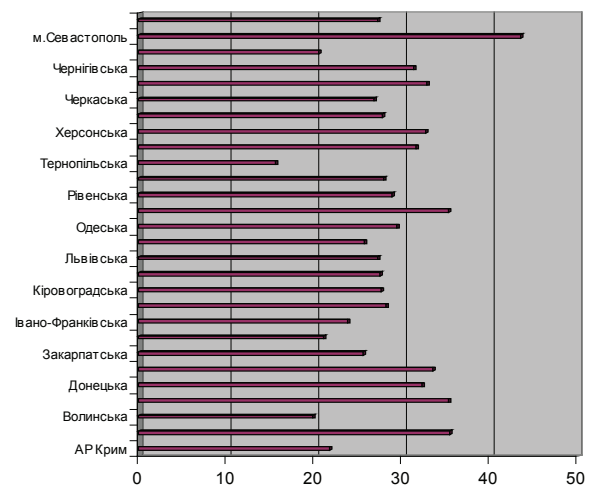

Рис. 1. Чисельність випускників, які отримали направлення на роботу в 2011 році, за регіонами (у % до загальної кількості випускників) [5]

Можна сказати, що бум вищої освіти став реакцією на знецінення людського капіталу в період соціально економічної кризи 1990-х рр.: підвищення рівня освіти дозволяло долати невизначеність економічного розвитку і підвищувало адаптивні можливості молоді в новому соціальному і економічному середовищі. При цьому здобуття вищої освіти стало соціальною нормою для населення України.

Розподіл процесу освіти на декілька етапів (дошкільне, початкове, середнє, вище) пов'язано із психологічними і фізичними можливостями учнів. На рівні вищої освіти відмінності між системами освіти стають набагато помітнішими, ніж на ранніх стадіях.

В українській вищій освіті нині можна виділити три підсистеми. Це – масова, професійна і престижна вища освіта. Масова вища освіта компенсує більшість недоліків сучасної загальноосвітньої школи. Цей вид освіти стає тією або іншою формою (очна, заочна, вечірня, екстернат) доступною кожному, хто закінчив середню школу (11 класів), і в цьому сенсі загальною. Її наявність певною мірою знецінює попередню проведену профілізацію старшої школи — і саме тому, що профілізація, хоча і в деяко спотворених формах, здійснюється зараз у межах загальної вищої освіти. Розширення доступності, особливо за

рахунок студентів - платників за своє навчання - вирішує для ВНЗ ще одну проблему: компенсувати гостру нестачу бюджетних коштів. Проте після того, як формально завдання забезпечення доступності було вирішене, Україна фактично перейшла до загальної вищої освіти. Повною мірою постало питання про якість підготовки фахівців. На нашу думку, у найближчій перспективі саме завдання підвищення якості почне формувати вимоги до зміни економіки вищої школи. Все виразніше постає питання про доступність саме якісної вищої освіти для різних прошарків і груп населення.

До того ж, коло соціальних функцій вищої школи істотно розширилося. У багатьох дотаційних регіонах вона перетворюється на «соціальний сейф», що гальмує високий рівень молодіжного безробіття. Вона служить також механізмом ухилення юнаків від армії, компенсацією низького рівня шкільної освіти, все більше перетворюється на інститут соціалізації, а не професіоналізації молоді до 22 років. Окрім цього, вона функціонує як машина із привласнення визначеного соціального статусу для багатьох працюючих, коли формальними вимогами щодо отримання посади є наявність вищої освіти.

Рівень інтересу до вищої освіти в українському суспільстві дуже високий і мало залежить від соціального середовища, а характер мотивації до здобуття вищої освіти різниться залежно від соціального контексту. Так у великих містах у групах з високим рівнем соціального і культурного капіталу вища освіта має самодостатню цінність і є необхідним знаком підтримки і відтворення соціального статусу.

Передбачаємо, що вихідці із цих соціальних груп найбільшою мірою відтворюють і підтримують специфічний «студентський» спосіб життя. Для них вища освіта — одна із складових успішного життєвого шляху разом з іншими ресурсами, що забезпечені їм середовищем. Існує також значна група абітурієнтів і студентів, для яких отримання вищої освіти стає єдиним каналом соціальної мобільності й подальшого працевлаштування.

Цю групу потужно мотивовано на вступ. Її представникам властиві або чітке уявлення про сферу своєї професійних/освітніх інтересів, або яскраво виражене бажання «вирватися».

Нарешті дуже поширеною є мотивація отримати вищу освіту (часто байдуже яку) як деяку соціальну гарантію (наприклад, від безробіття або від служби в армії). Комерціалізація системи професійної освіти обумовила стрімке зростання кількості ВНЗ і відмову від принципу конкурсного відбору студентів. Експансія вищої освіти спричинила здобуття освіти усіма верствами населення, що, у свою чергу, сприяло масовизації вищої освіти. Швидке і різке збільшення контингенту вищої школи обумовило обговорення питання і про новий розподіл вищої освіти на загальну вищу і вищу професійну.

Певному числу переважно столичних ВНЗ вдалося зберегти свій статус престижності на ринку освіти. Підставами для диференціації ВНЗ на елітарні (престижні) і масові виступили:

1) збереження історико-культурних традицій ВНЗ, якими пронизаний університетський устрій життя (академічні свободи, студентські театри, бібліотеки, розвинена інфраструктура тощо), що безперечно визначають культурний простір ВНЗ;

2) збереження інтеграції науки і освіти на базі ВНЗ (університетів);

3) збереження в якості важливого принципу відбору студентів культурного капіталу.

Наявність комплексу цих позицій дозволяє відтворювати ВНЗ власний досить гомогенний культурний простір, який створюється перетином наступних полів: когнітивного, поля соціальної активності і креативності; трудових практик. Істотним чинником цього процесу стало збереження вступного іспиту, що забезпечував селективний відбір абітурієнтів.

В умовах української дійсності система традиційних вступних іспитів складала фундамент системи відтворення соціальної ієрархії, заснованої на культурному капіталі. У цьому випадку ВНЗ сам виступав в ролі ресурсу розширення культурного і соціального капіталу студента, посідаючи тим самим статус престижного, елітарного ВНЗ. Організацію студентського життя в цих ВНЗ орієнтовано на розширення можливостей самореалізації для студента, розвиток його соціальної активності. Одночасно у таких ВНЗ інституціональні практики освітньої і дозвілєвої діяльності, котрі пропонуються ВНЗ, збігаються з активністю і соціальними установками самих студентів. Тим самим українські престижні ВНЗ зберігають функцію відтворення середніх прошарків, підтримку їх ціннісних орієнтацій і зміцнення їх культурних меж.

У той самий час приблизно 20-25 % від загальної кількості студентів здобувають і професійну освіту досить високої якості. На професійну освіту є попит і вона підтримує в суспільстві в принципі застарілі уявлення про ефективність раніше дієвої моделі вищої освіти [4].

Слід зазначити, що і в Україні та освіта, яку ми назвали «професійною», все більше супроводжується програмами додаткової освіти, які підвищують її затребуваність і конкурентоспроможність (наприклад, фахівці з ІТ проходять спеціалізовані курси компанії «Microsoft» ще навчаючись у ВНЗ або після його закінчення). Важливим моментом тут є той факт, що затребуваність ринком праці осіб, які отримали цю освіту, здійснюється за отриманою у ВНЗ спеціальністю й дозволяє досить швидко обійняти хороші позиції на вітчизняних фірмах (на підприємствах, в організаціях) або отримувати роботу за кордоном.

З позиції реалізації соціальних функцій головна мета вищої освіти - поповнення ресурсів, підтримка і закріплення культурних меж середніх шарів суспільства, стійкість яких визначає стійкість соціальної підсистеми суспільства і демократичного політичного режиму.

Реалізація цієї мети досягається за допомогою конструювання ВНЗ студентського стилю життя, головними цінностями якого виступають цінності середніх прошарків - особистісна свобода, професіоналізм, пізнавальна активність, творчість, соціальна активність, високий рівень якості життя.

Висновок. Сучасна система вищої освіти характеризується декількома типами вищої освіти - масовим, професійним і престижним. Експансія вищої освіти зумовила отримання освіти практично всіма верствами населення, що, у свою чергу, сприяло масовизації вищої освіти. Роботу системи освіти в масовому потоці орієнтовано на підготовку фахівців із заданої моделі з використанням технократичного

підходу у сфері освітньої діяльності ВНЗ. У сучасних умовах диференціації вищої освіти функція формування габітусів індивідів і інтелектуальної інтеграції індивідів залежить від типу вищого навчального закладу. При цьому стратифікованість вищої освіти, що виявляється в рівні і якості освітньої і професійної підготовки, відповідних позицій випускників на ринку праці, визначає і характер соціокультурного простору ВНЗ, що характеризується розмиванням інституціонально організованого стилю життя саме у ВНЗ масового типу.

Специфіка соціокультурного простору ВНЗ масового типу характеризується слабо вираженим впливом інституціонального чинника на формування особливого студентського стилю життя. Студент у системі загальної вищої освіти більшою мірою схильний до впливу культурного різноманіття, характерного суспільству постмодерну, і випробовує вплив не лише інституціональних практик, запропонованих ВНЗ, але також таких чинників стилізації життя, як соціальний капітал сім'ї, засоби масової інформації, реклама.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания [Текст] / Пер. Е.Рупсевича. М.: Медиум, 1995. С.225.
2. Гофман Л., Эткинд А. Идентичность и культурное самосознание [Текст] // 50/50: опыт словаря нового мышления. М.: Прогресс, 1989. С. 30-31.
3. Завацька Л.М. Особливості детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію учнівської молоді / Л.М.Завацька // Практична психологія та соціальна робота [журнал]/ голов. ред. Губенко О.В.; Інститут психології ім.Г.С. Костюка НАПН України. -К.: Вид-во «Науковий світ». – 2009. – № 6. – С. 62-63.
4. Исторична еволюція і сучасний стан соціології освіти [Текст]// Соціологія освіти: Навчальний посібник для студ. вищих навч. закл./ Ред. О.Л. Скідін, І.М. Гавриленко. -2-ге вид., доп. та перероб. - Запоріжжя, 2005.-Кн.1.- С.34-35.
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України, Київ 2012. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Порев С.М. Проблеми розвитку вузівської науки / С.М. Порев // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна [збірник наукових праць] / голов.ред. Перський Євген Єфроїмович; Харківський нац. ун-т імені В.Н.Каразіна. –Х: Вид-во ХНУ, 2002, №534. – С.48 - 53.
7. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода: Монография/ Л.Г.Сокурская.- Х: Изд. Центр ХНУ имени В.Н.Каразина, 2007. - 576 С.